

Andreae II regis Hungariae
decretum anni 1222
bulla aurea roboratum

Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának
800. évfordulójára

Andreae II regis Hungariae
decretum anni 1222
bulla aurea roboratum

TANULMÁNYOK AZ ARANYBULLA KIBOCSÁTÁSÁNAK
800. ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette

Mayer Gyula, Szovák Kornél és Ráczy György

A szerkesztésben közreműködött

Kovács Viktória

Budapest, 2022

A kötet megjelenését az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkarsága és az Árpád-ház Program (VI.5. Diplomata Hungariae Antiquissima II; VI.6. Diplomata Pontificia Hungarica) támogatta.

A kötet közreadásában közreműködött az ELKH–SZTE–ELTE Ókortudományi Kutatócsoport

© Szerzők, szerkesztők, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Nemzeti Levéltár

Lektorálta Dreska Gábor és Fedeles Tamás

ISBN 978-963-416-347-3

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Moravcsik Gyula
Intézet

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet,

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat és a Magyar Nemzeti Levéltár

Felelős kiadó: Balogh Balázs és Dr. habil. Szabó Csaba

Tipográfia és tördelés: Jeney Zoltán és Mayer Gyula

Borítóterv: Kelemen Eörs

Készült a Pytheas Kiadó és Könyvmanufaktúra nyomdájában

Felelős vezető: Kelemen Eörsné

TARTALOM

Ajánlás	7
I. Az Aranybulla	
A latin szöveghagyomány	11
Magyar fordítások	29
Rövidítésjegyzék	39
II. Tanulmányok	
Szovák Kornél	
Az Aranybulla helye a magyar politikai gondolkodás történetében	45
Pósán László	
I. (Barbarossa) Frigyes és II. Frigyes császárok aranypecsétes oklevelei	67
Bárány Attila	
A Magna Carta	89
Bácsatyai Dániel	
A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. Az Aranybulla európai összefüggésben	113
Almási Tibor	
Társadalmi változások az Aranybulla korában	135
Rácz György	
Az Aranybulla példánytörténete	157
Dreska Gábor	
Az Aranybulla középkori megújításai	177
Szócs Tibor	
Az Aranybulla és a „székesfehérvári törvénytörvények”	193
Tringli István	
A nemesi kiváltságok és az Aranybulla	207
Kurecskó Mihály	
A magyar királyok aranypecsétjei	225
A kötetben szereplő képek és a másolatok leírása	249
A kötet szerzői és szerkesztői	253
Képmelléklet	255

AJÁNLÁS

Az Aranybullában a közmeggyőződés olyan dokumentumot lát, amely a magyar államiság és társadalom fejlődését a maga korában sajátos irányba fordította. Ez a kiváltságlevél Európa számos országához hasonlóan a Magyar Királyságban is szabadságjogokat foglalt írásba és biztosított a társadalom meghatározó csoportjai számára – nem mellesleg rögzítette honvédelmi kötelezettségüket is. A kiváltságok annak is bizonyosságai, hogy az országban a középkor viszonyai között is a jogrend és a tulajdon tisztelete – „a Szent István elrendelte szabadság” – jelentette azt a közösnek elfogadott értéket, mely az ország lakosait közösséggé formálta. A pogány ókorban a bulla olyan, gyermekek nyakába akasztott szelencét jelentett, amelybe mágikus bajelhárító tárgyakat és füveket tettek, hogy ezáltal is óvják az utódokat. A középkor a fogalmat újszerű tartalommal töltötte meg, ekkortól a jogi dokumentumok hitelesítésének fontos kellékét, illetve annak kiemelkedően ünnepélyes formáját értették rajta; a szó így került át a modern oklevéltan tudományos szaknyelvébe is. A fémpecsétet egyes esetekben képlékeny tömör fémből – ólomból vagy aranyból – állították elő, máskor dobozszerűen egymáshoz illesztett préselt fémlemezkből készítették, és így függesztették azokra az oklevelekre, melyek valamilyen szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A magyar királyok a Római Kúriával nem egy esetben aranypecsétes levelek útján érintkeztek, emellett a jelentős szabadságleveleken kívül adománylevelekre is kerülhetett aranypecsét; ez talán az adományos rangjának járt ki. Az ilyesfajta dokumentumok közül azonban csak egy emelkedett olyan tekintélyre, hogy nagybetűvel írjuk, és egyedi névvel Aranybullának nevezzük.

Az Aranybulla – illetve általában az aranybullák – tudományos igényű vizsgálata nagyjából százötven évre nyúlik vissza, bár sohasem állt a kutatások homlokterében. Az elmúlt száz évben az e tárgyban született tudományos dolgozatok éppen ezért lényegében nem haladták meg a kezdeti kutatások által felvázolt koncepciókat, a szerzők legfőleg a hagyományos elgondolások keretein belül maradván csoportosították újabb és újabb rendbe az ismert tényeket. A százötven év alatt mind az európai, mind a magyar történelem tanulmányozása számos és jelentős új eredményt hozott, így az Aranybulla kiadásának 800. évfordulója jó alkalmat kínált arra, hogy a történészek ezek fényében ismét alaposan megvizsgálják a magyar történelemnek ezt a jeles dokumentumát.

Az előttünk fekvő könyv a magyar középkor kiváló kutatóinak a munkája: egy kutatóintézet és az Aranybulla szövegmásolatainak legtöbb példányát őrző közgyűjtemény – amely egyben a legrégebbi is Magyarországon – fogott össze annak érdekében, hogy a 800. évfordulón mind az Aranybulla szövegét, mind II. András (valamint a korábbi és a későbbi magyar királyok) aranypecsétjeit a magyar tudomány legmagasabb szintjén mutassa be. A munka igyekszik mind filológiai, mind történelmi szempontból megvilágítani az Aranybulla vallási, politikaelméleti, társadalmi háttérét és jelentőségét, belehelyezve azt a magyar történelem folyamatába és a korabeli nemzetközi kontextusba. A kötet így nemcsak összefoglalja az új eredményeket, hanem egyszersmind utat mutat a következő százötven esztendő kutatásainak is. E gondolatok jegyében ajánlom ezt a könyvet mindenki figyelmébe.

Maróth Miklós

AZ ARANYBULLA KÖZÉPKORI MEGÚJÍTÁSAI

II. András király 1222. évi Aranybulláját az oklevél megerősítésében leírtak szerint hét példányban állították ki, ezek közül azonban egy sem maradt korunkra. A nagy fontosságú kiváltságlevél szövege ugyanakkor nem veszett el, tartalmát pontosan ismerjük, mivel azt több másolat és átírás is megőrizte. Ezek a dokumentumok különböző korokban és eltérő politikai helyzetekben készültek, de céljuk azonos volt: rögzíteni az egyszer már megszerzett kiváltságokat, elismertetni, esetleg bővíteni az uralkodóval a korábban elnyert jogokat. Az alábbiakban a privilégium szövegének középkori megújításait veszem vizsgálat alá azoknak az eseményeknek a tükrében, amelyek hatására sor került az újabb kiadásokra.

A 13. század eleji európai nemesi privilégiumok sorába illeszkedő, a magyar társadalom kiváltságos rétegének jogait írott formában először összefoglaló dokumentumként számontartott 1222. évi oklevelet a tradicionális értelmezés szerint már II. András király is politikai nyomásra adta ki. Az alapvetően Karácsonyi János által megfogalmazott elképzelés azt vélelmezi, hogy a néhai Imre király egykori előkelő hívei által, de a királyi szervisek, valamint a várjobbágyok és várnépek támogatásával kikényszerített cikkelyek célja a hatalomból korábban kiszorított előkelők jogainak, továbbá a hozzájuk csatlakozó, a király adománypolitikájával elégedetlen szervisek, illetve várelemek kiváltságainak biztosítása volt.¹ A szöveg létrejöttében szerepet játszó események rekonstrukciójához jelentős mértékben járult hozzá III. Honorius pápa 1222. decemberében három magyarországi egyházihoz címzett levele.² Ennek szövege az uralkodó, II. András szemszögéből láttatva a hazai történeteket olyan társadalmi mozgalmat mutat be, amelynek célja a királyi hatalom aktuális támogatóinak háttérbe szorítása volt. Az egyházi dokumentumban rögzített eseménysor egyes elemei mögött ugyan valós mozzanatok állnak, ezeknek egységes történeti formálása azonban más forrásokkal nehezen összeegyeztethető. Karácsonyi narratívája így – jóllehet az Aranybullában olvasható rendelkezések sokszínűségére az azt kikényszerítő társadalmi csoportok alkalmi szövetségének feltételezése magyarázatot adhat – néhány felmerülő kérdésre nem tud biztos válasszal szolgálni.

Egy újabb elképzelés, szakítva a királyt döntéskényszerbe hozó társadalmi mozgalomnak az Aranybulla szövegére gyakorolt közvetlen befolyása feltételezésével, az 1222. évi kiváltságlevelet nem az uralkodóra oktrojált, eltérő csoportérdekek mentén megfogalmazott cikkelyek gyűjteményeként próbálja értelmezni, hanem inkább a király szándékát és elképzeléseit összefoglaló doku-

¹ Karácsonyi János: Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XVIII/7.). Bp., 1899. A szervisek társadalmi helyzetének, valamint az aranybulla-mozgalomban betöltött szerepük feltárása Erdélyi László nevéhez köthető: Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései, VI. *Történeti Szemle* 5 (1916) 39–63., illetve *Uő*: Az aranybulla társadalma. In: Emlékkönyv Fejérváry László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Bp., 1917, 82–108. A kérdést összefoglalóan tárgyalta *Hóman Bálint*: Magyar történet. I. Bp., 1936³, 490–497., a 20. század második felének történeti szemléletéhez illeszkedő interpretációval pedig *Kristó Gyula*: Az 1222. évi Aranybulla. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig, II. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Bp., 1984, 1320–1332.

² Theiner I, 36. (LXXIII).

mentumként olvasni azt.³ Zsoldos Attila szerint az Aranybulla a korábbi állásponttal ellentétben éppen a II. András intézkedései által kialakított új berendezkedés (*novae institutiones*) politikájának főbb elemeit tükrözi. Az uralkodó a céljait így törvényi háttérrel és a szerviensek társadalmi bázisával is megerősítette. Ennek köszönhetően képes volt a befolyásukat visszaszerezni igyekvő Imre-pártiak csoportosulásával szemben is megtartani a politikai hatalmat, és az országot saját elképzelései szerint irányítani. Ebből az aspektusból vizsgálva a dokumentumot, a semleges tartalmú cikkelyek mellett a nyilvánvalóan politikai töltetű intézkedések is jól beilleszthetők a király bel- és gazdaságpolitikai stratégiájába, – Zsoldos szerint ellentmondás nélkül.⁴

Akarmelyik elképzelés rekonstruálja pontosabban az Aranybulla létrejöttének körülményeit, bizonyon állítható, hogy az 1222. évi rendelkezések eredeti formájukban nem tudtak hosszú távon érvényesülni. A dokumentumba foglalt intézkedések egyik kárvallottja az egyház volt, amely hamarosan pápai támogatással próbálta meg érdekeit érvényesíteni: visszaszerezni a tőle elvont gazdasági előnyöket, és gondoskodni az őt támogatni hivatott királyi hatalom restaurálásáról. III. Honorius pápa 1225-ben kiadott dekretálisában nehezményezte, hogy András király országa kárára és királyi tisztsége ellenére elidegenítéseket tett, sőt esküt is, hogy ezeket nem vonja vissza. Minthogy azonban a király köteles országa jogait és koronája tisztességét sértetlenül megőrizni, a pápa az eladományozott birtokok visszavételét szorgalmazta.⁵ Az egyházfő ugyanakkor azt is szóvá tette, hogy a magyar főpapok – jóllehet már a (IV.) toledói zsinat határozatai között szerepelt, sőt 1215-ben a IV. lateráni zsinat is megerősítette,⁶ hogy Krisztustagadó ne emelkedhessen köztisztségekre – elnézik, amikor zsidók és pogányok szereznek hatalmat keresztények fölött, még ha szinódusaikon nyilvánosan ki is közösjük mindazokat, akik hitetleneket tesznek ilyen hivatalok élére.

A problémára IX. Gergely pápa is felhívta a figyelmet 1231-ben, amikor az esztergomi érsek fellépését kérte, mivel „olyan dolgok történnek Magyarországon a bűnök miatt, amelyek nyomán – ha csak nem nyújt gyógyírt az Apostoli Szék – ott csaknem teljesen elvész a hit, eltiportatik az egyház szabadsága, és jelentős mértékben csökken a királyi tekintély.”⁷ A hitetlenek gazdasági térnyerése mellett a további sérelmek leírásában nagy hangsúlyt kapott az egyháztól visszavett birtokok kérdése, valamint az egyházi bíróságok jogkörének csorbítása is. Mindez azt mutatja, hogy az egyház jövedelmei közvetlenül is csökkentek a király új pénzügyi rendelkezései folytán.

Részben ezen visszasságok orvoslását volt hivatva elérni 1231-ben az Aranybulla megújítása. Az új dekretumból az 1222. évi kiváltságlevél 31 cikkelyének közel harmada kimaradt, az átvett artikulások közül többnek pedig módosult a tartalma.⁸ A változások főként az egyház érdekeit szolgálták: eltűnt a tized pénzben szedésének, valamint a só ország belsejében történő raktározásának tilalma, továbbá az egyházi tized királynak járó részéről szóló rendelkezés is.⁹ Ugyanakkor az elszenvedett sé-

³ Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle* 53 (2011) 1–38., ahol a korábbi értelmezés és az annak nyomán felvetődő problémás kérdések részletes összefoglalásáról is bőségesen olvashatunk.

⁴ A tradicionális álláspont kontextusában problémás rendelkezésekről lásd uo. 28–29., új olvasatukat pedig 30–31. Minderről újabban lásd Zsoldos Attila: *A 800 éves Aranybulla*. Bp., 2022, 152. skk.

⁵ Theiner I, 60–61. (CXXVII), vö. Bónis György: *Decretalis Intellecto*. III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről. *Történelmi Szemle* 17 (1974) 24–31.

⁶ Joannes Dominicus Mansi: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XX. Venetiis, 1778, 1057.

⁷ Theiner I, 93–94. (CLXVIII).

⁸ A 13. századi magyarországi aranybullák legújabb kritikai szövegkiadását és magyar nyelvű fordítását lásd a jelen kötetben.

⁹ A tizedszedésről az 1222:20., a sóról a 25. cikkely rendelkezett. A királyt illető dézsmarészről (1222:21.) lásd *Marczali Henrik*: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. (A magyar nemzet története, II.) Bp., 1896, 403. A

relmek orvoslására kifejezett kiváltságokat is kapott az egyház: falvai mentesültek a megyésispánok ítélkezése alól; a szerviensekével egyetemben az egyházak népeit is felmentették a királyi birtokon végzendő munkaszolgáltatás alól; a nádor korábban minden országlakosra vonatkozó jogkörét szűkítve pedig kivették ítélkezése alól az egyházi személyeket és klerikusokat, valamint a házassághoz, hitbérhez és más egyházi vonatkozású ügyekhez kapcsolódó pereket. Az egyházi befolyást mutatja továbbá a tolvajok és rablók családjának eladását tiltó, a rabszolgaság intézménye ellen állást foglaló cikkely.¹⁰

Nagy fontosságú a hatósági megbízott és közhitelű tanú szerepét egy személyben betöltő porosz-ló intézményét érintő rendelkezés. Mivel az elharapódzó visszaélések miatt eljárásaik az 1231:21. cikkely szerint már csak a püspök vagy a káptalan, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonyosságával támogatva lehettek érvényesek, az igazságszolgáltatási eljárásban igen jelentős szerephez jutottak az egyházi intézmények. Az 1231. évi intézkedés itt valójában egy már meglévő gyakorlatot törvényesített,¹¹ de annak kodifikálása és kötelezővé tétele révén újabb bevételi forráshoz jutottak a különféle jogügyletek írásba foglalását intéző hiteleshelyek, az azokat működtető káptalanok és egyes szerzetesrendek konventjei.

Jól mutatja az egyház aktuális helyzetét a dekrétum utolsó pontja. Az Aranybulla ellenállási záradékát felváltó új szankció az esztergomi érseket hatalmazta fel, hogy kiközösítéssel kényszerítthesse ki a cikkelyek megtartását. Mivel az egyházat különösen sértő izmaelita és zsidó gazdasági befolyás vonatkozásában számottevő változás nem történt, 1232 februárjában Róbert esztergomi érsek egyházi tilalom alá vetette az országot, a király azon báróit pedig, akiknek felbujtására András vonatkozott a helyzeten változtatni, kiközösítette az egyházból¹² – bár mindezt nem a frissen szerzett jogra hivatkozva, hanem pápai felhatalmazás alapján tette az ország primása. A helyzet megoldására IX. Gergely pápa Pecorari Jakab személyében legátust küldött az országba, aki 1233 augusztusában elérte Andrásnál a beregi egyezmény elfogadását, amelyben az egyháznak szinte minden követelése teljesült.¹³ Sajnos az 1231. évi, II. András király, valamint fiai, Béla és Kálmán pecsétjeivel megerősített kiváltságlevél, az ún. „második Aranybulla” sem maradt ránk eredetiben, szövegét csak Jakab legátus és a magyar főpapok 1232. évi átírásából ismerjük,¹⁴ ami már önmagában is azt mutathatja: a szöveg őrzése az egyháziaknak volt elsőrendű érdeke.

Az Aranybulla megújításának menetében mindezek mellett szerepet játszottak a bárók befolyása elől segítségért az egyházhoz húzó királyi szerviensek is. Az 1222-ben rögzített kiváltságaik kisebb

nehezen értelmezhető szövegrész, filológiai stílusparódiának is beillő, sajátos értelmezését adja *Juhász László*: Az Aranybulla 21. cikke megromlott szövegének helyreállítása. *Filológiai Közöny* 4 (1958) 99–103.

¹⁰ Az eredetileg csak a szerviensek birtokaira vonatkozó, az ispáni hatalom alóli mentességet tárgyaló 1222:5. cikkely tartalmát az 1231:12. bővítette, a munkaszolgáltatás kérdését pedig az 1231:28. tárgyalta. A nádor bírói jogkörét érintő 1222:8. cikkely szövegét az 1231:17–18. vette át az egyháziak és ügyeik kivételének rögzítésével, míg az elítéltek eladását az 1231:25. tiltotta.

¹¹ *Eckhart Ferenc*: Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. (Studia Notarialia Hungarica, XI.) Bp., 2012, 34.

¹² Theiner I, 107–109.

¹³ *Almási Tibor*: A beregi egyezmény megkötésének diplomáciai mozzanatai. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica* 83 (1986) 31–40.; *Zsoldos A.*: A 800 éves Aranybulla i. m. 218–226.

¹⁴ Theiner I, 109–110.

változtatásokkal benne maradtak az új privilégiumban is,¹⁵ azok közül azonban néhány – kiterjesztett formában immár – nemcsak őket, hanem másokat is megilletett. Az Aranybulla első megújítása tehát, bár szövegében erősen támaszkodik az 1222. évi privilégiumra, a komoly pápai támogatással renddé váló, és érdekeit a királlyal szemben is képviselni igyekvő magyarországi főpapság céljait szolgálta, jóllehet bevezetője továbbra is a nemesek, valamint a szerviensek jogainak sérelmére hivatkozott. Az 1231. évi dokumentum – tekintettel az időközben bekövetkező politikai változásokra – azt és olyan formában vette át az Aranybullából, ami a kiadását elérők céljaival összeegyeztethető volt.¹⁶

Egy generációval később, az 1260-as években IV. Béla és fia, István herceg között nyílt konfliktus támadt. A viszályt elsimítani hivatott sorozatos megállapodások jórészt csak ígérek maradtak, apa és fia versenyezve igyekezett egymás nagyhatalmú híveit elcsábítani, a másiknak pillanatnyi érdekek mentén formálódó táborát bomlasztani. A jelentős birtokadományok tovább gyengítették a királyi hatalmat és erősítették az előkelők helyzetét. A küzdelmet az 1266-ban megkötött béke zárta, amely főként az arisztokrácia érdekeinek érvényre jutását mutatja.¹⁷ A megállapodás lényegében rögzítette az országmegosztás tényét, felgyorsította a nagybirtokok gyarapodását, ami viszont tovább erodálta a királyi hatalmat. Mindennek következményeként 1267-ben „Magyarország összes nemesi, akiket királyi szervienseknek mondanak”, Béla király, valamint fiai, István és Béla hercegek elé járultak, és ismét a „Szent István királytól megállapított” szabadságaik megerősítését kérték. A korábbi két Aranybulla kiadási körülményeinek gyakorlatától eltérően, amikor kiváltságaik írásbeli rögzítését és megerősítését elérendő, a szervienseknek az ellenzéki országnagyok vagy éppen a prelátusok mellett inkább csak a támogató tömeg szerepe jutott, 1267-ben az uralkodók előtt megjelenő csoport önállóan és egységesen, saját érdekeiért lépett fel.¹⁸

Az immár rendként értelmezhető sokaság önmagát – a csak az uralkodó által, és csupán értelmező jelleggel alkalmazott régi szerviensi megjelöléssel szemben – egyöntetűen nemesnek nevezte. Az írásba foglalt tíz cikkely közül hét korábban már megfogalmazott jogot, az 1222. évi kiváltságlevél 1231-ben is megerősített egy-egy artikulusát újította meg: nem egyszerű szövegátvétellel azonban, hanem változtatásokkal újrafogalmazva, korszerűsítve azokat. A későbbi nemesi szabadságjogok alapját jelentő pontok¹⁹ 1231 után 1267-ben is kivétel nélkül rögzítésre kerültek. A fehérvári törvénytörvényről szóló cikkely, amely eredeti formájában az 1222. évi Aranybulla élén, a királyi bíraskodás nemesek fölötti kizárólagosságának igényét fejezte ki, 1267-ben már egy olyan, a megyei nemesség képviselőit is magába foglaló intézményt körvonalazott, amelynek célja az országmegosztás miatt megbomlott rend helyreállítása lett volna. A kérdés súlyát, vagy még inkább a frissen megfogalmazott nemesi igény kevésbé reális voltát azonban jól jelzi, hogy a két korábbi kiváltságlevéllel szemben

¹⁵ 1222:1. = 1231:1. (a fehérvári törvénytörvényről), 1222:2. = 1231:4. (a bírói ítélet nélküli elfogás tilalmáról), 1222:3. = 1231:6. (az adómentességről), 1222:4. = 1231:11. (az örökös nélküliek szabad rendelkezéséről), 1222:5. = 1231:12–14. (a megyésispáni joghatóság alóli mentességről), 1222:7. = 1231:16. (a hadba vonulási kötelezettségről), 1222:15. = 1231:7. (a beszállásolás alóli mentességről).

¹⁶ A megújítás politikai hátterének részletes bemutatását lásd *Zsoldos A.*: A 800 éves Aranybulla i. m. 205–216.

¹⁷ *Theiner I*, 284–287. (DXVIII).

¹⁸ *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár. Monográfiák, 1.) Bp., 1993, 125–136.

¹⁹ 1222:1. = 1267:8. (a fehérvári törvénytörvényről), 1222:2. = 1267:3. (a bírói ítélet nélküli elfogás tilalmáról), 1222:3. = 1267:1. (az adómentességről), 1222:4. = 1267:6. (az örökös nélküliek birtokairól), 1222:7. = 1267:7. (a hadba vonulási kötelezettségről).

ez a cikkely csak a dekrétum utolsó harmadában olvasható. A személy- és vagyonbiztonságról szóló rész ellenben maradt az élbolyban, az adómentességről szóló artikulus pedig egyenesen az első helyre került. Ez utóbbi olyannyira élesen helyezkedett szembe IV. Béla királynak az Aranybullában megfogalmazott kiváltság ellenében folytatott általános gyakorlatával, hogy némi korszerűsítéssel ugyan, de teljes egészében megismétli a négy és fél évtizeddel korábbi, be nem tartott rendelkezés szövegét.²⁰

Jelentős változást tapasztalhatunk ugyanakkor az örökösödési jog vonatkozásában. Az eredeti, majd az 1231-ben is megismételt intézkedés szerint a fiú utód nélkül elhalálozó szerviensi akarata szerint végrendelkezhetett birtokáról, annak hiányában pedig a rokonság (*propinqui*) joga került érvényesítésre. A módosított szöveg 1267-ben azonban, közelítve a régóta fennálló szokásjogi normához, már nem tett említést a szabad rendelkezés lehetőségéről, helyette a vér szerinti hozzátartozók és a nemzetség (*cognati et generationes*) kaptak lehetőséget arra, hogy a király előtt igazolják az elhalt birtokához fűződő jogaikat, mielőtt az uralkodó eladományozná azt.²¹ A rokonok korlátatlan öröklését felváltotta ugyan a királyi tanács előtt a nemzetség érdekében érvényesített jog, de a cikkely keretet szabott a háramlásnak is. A szabad végrendelkezés – mintegy kivételként – egyetlen esetben maradt csak meg: ha valamely nemes magtalanul halt hősi halált, akkor a háramlás helyett az örökbirtok a nemzetségre, a vásárolt vagy szerzett birtok pedig a végrendeleti örökösökre szállt.²² A nemesi örökösödési jognak a királyi háramlás rovására történő bővítése így mindenképpen a korabeli királyi gyakorlat visszaszorítására, és az ősiség élő szokásjogának kodifikálására tett kísérletként értelmezhető.

A szerviensi jogok sarkalatos pontjaként tekinthetünk a királyi zászló alatt történő személyes hadba szállás kötelezettségének kérdésére, mégpedig azzal a kiváltsággal, hogy mindez csak az ország védelme érdekében és a határokig terjedően volt számonkérhető. Ez utóbbi kitétel az 1267-es megújítás szövegében nem szerepel, köszönhetően talán annak, hogy ilyen jellegű hadba hívásra az 1246. évi Lajta menti csata óta nem került sor. Annál nagyobb hangsúlyt kapott viszont az ország határain túlra vezetett, hódító hadjáratokban való részvétel kérdése. IV. Béla király a tatárjárás utáni külpolitikáját főként Boszniába, Halics és Ausztria, valamint Bulgária ellen vezetett hadjáratok jellemezték, ahova az egykori szervienseket – immár nemeseket – az uralkodó akarata ellenére is magával vitte.²³ A cikkely megszövegezése tehát a nemesség egy valós és igen aktuális problémájára keresett választ, felújítva és egyúttal korszerűsítve is az 1222-ben egyszer már megfogalmazott, de az uralkodó által figyelmen kívül hagyott kiváltságot. Hasonló attitűd olvasható ki a három, előzmény nélküli új követelésből is. A nemesi birtokok javarészt szolgarendű munkaerejét elcsábítani képes „szabad falvak” (*libere ville*) vár- és udvarbirtokká való visszaalakításának minden racionalitást nélkülöző elképzelése, vagy a IV. Béla restitúciós politikájával pontosan ellenkező értelmű törekvés, a királyi birtokok lakói által elfoglalt – tehát a király által visszavett – nemesi földek ismételt nemesi kézbe adásának ötlete az uralkodó telepítési és városfejlesztési politikáját helyezte célkeresztbe, a

²⁰ Szűcs Jenő: Az 1267-es dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp., 1984, 341–394., 345.

²¹ R. Kiss István: Nagy Lajos és az ősiség. In: Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1925, 241–248., 244–245.

²² Az 1267:9. cikkely előzményeként lásd az 1222:10. artikulust.

²³ Szűcs J.: Az 1267-es dekrétum i. m. 345–346.

talán leginkább ártatlannak tűnő, a nemesek ügyeit kérvények nélkül elintézni óhajtó szakasz pedig a kancelláriai ügyintézés reformját próbálta gáncsolni.²⁴

A nemesi jogok területén az 1222. évi Aranybullával átfedést mutató, és ezért – csupán tartalmi, és nem alaki hasonlósága alapján – harmadik Aranybullának is nevezett 1267-es dekrétum a renddé váló nemesség és a királyi hatalom kompromisszuma volt. A szerviensek először II. András idejében rögzített, de a gyakorlatban – különösen IV. Béla tatárjárás utáni politikájában – nehezen érvényesített jogait a király, valamint a hatalmat vele együtt gyakorló fiai újfent megerősítették, elismerve egyúttal azok országos nemesi jogállását is. A 13. század gyorsan változó politikai és társadalmi körülményei közepette a formálódó nemesség tehát elérte, hogy a királyi hatalom rendként ismerje el, kiváltságairól pedig rendi chartát kapjon.²⁵ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az új csoportnak saját eszközei még nem voltak igényei érvényre juttatására, így a dokumentumban foglaltak be nem tartásának szankcionálása – az 1231. évihez hasonlóan – az esztergomi érsekre volt bízva.²⁶

A 13. század utolsó évtizedeiben, a királyi hatalom háttérbe szorulásával, a nemesség kiváltságlevélbe foglalt jogainak érvényre juttatása nehezen kivitelezhetővé vált. A lassan anarchiába forduló helyzeten a főpapság próbált meg – saját szerepének előtérbe állításával – több alkalommal is úrrá lenni, a királyi hatalommal szembehelyezkedő nagyhatalmú bárók ellenében a nemesi tömegekre támaszkodva. A két rend egymásra utaltsága és egymásra találása olvasható ki az 1277. évi rákosi gyűlés dokumentumából is, a III. András koronázását követő 1290-es óbudai országgyűlésen kiadott dekrétum, illetve a benne foglaltakat megismétlő 1298-as pesti gyűlés határozatai pedig kiemelt helyen foglalkoznak az egyházak és a nemesek helyzetével. Ez utóbbiak jogainak tiszteletben tartására tett ígéretek jól mutatják, hogy a királyt támogatásával koronához juttató főpapság részt kért, a bárókkal szembeni természetes szövetségesként számontartott nemeseknek pedig részt juttatott a hatalomból és a kormányzásból.²⁷ A korai rendiségként jellemezhető érdekszövetség a dinasztiaaváltással sem szűnt meg. A királyi hatalom helyreállítását követően az I. Károly és a klérus között lassan elmélyülő ellentét miatt a magát jogaiban sértve érző egyház hamarosan újra abba a helyzetbe került, hogy törekvései támogatására a nemességhez forduljon.

A 14. század elején Anjou Károly számára a magyar trónért vívott küzdelemben az egyház fontos támaszt jelentett. A hatalomban megerősödő, az oligarchiával leszámoló király azonban a támogatást nem az egyház által várt módon viszonzta sem anyagi tekintetben, sem a főpapok korábban megszerzett politikai jogainak elismerését illetően. Ráadásul sérültek az érsekek és püspökök vagyoni jogai is, valamint általában a főpapi jövedelmek, amelyekkel az uralkodó gyakran (vissza)élt.²⁸ A prelátusok rendi érdekeik védelmében egymással egyeztetve, közösen igyekeztek fellépni, 1318 februárjában pedig Kalocsán formálisan véd- és dacszövetséget kötöttek kiváltságaik megoltalmazására.²⁹ I. Károly válaszul országgyűlés összehívását ígérte, és megfogadta, hogy ott az egyházi, királyi és nemesi jogokat gondosan felkutatja, és a lehetőségekhez képest sértetlenül megőrzi. Mivel a nemesi kiváltságokat tartalmazó Aranybulla eme jogok egyik alapvető összefoglalásának volt

²⁴ Lásd az 1267:2. és 5., valamint 1267:10. cikkelyek szövegét.

²⁵ Szűcs J.: Az 1267-es dekrétum i. m. 349.

²⁶ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1947], 178.

²⁷ Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987, 281. skk.

²⁸ Hóman B.: Magyar történet i. m. II, 68–69.

²⁹ Mon. Strig. II, 744–746. (851).

tekinthető, logikusnak tűnhetett, hogy 1318-ban a főpapok ennek szövegét előre leírják, hogy alkalomadtán bemutathassák azt az uralkodónak.³⁰

Az 1222-ben hét eredeti példányban kiállított Aranybulla egyike sem maradt korunkra, annak legkorábbi szövegtanúja így az 1318. évi, főpapok által készített oklevél. A 14. századi dokumentum II. András király kiváltságlevelét különös formában, bármiféle keretszöveg, tehát az átíró személyének, az átírás okának és dátumának megjelölése nélkül, egyszerű másolatként tartotta fenn. Ez a körülmény – a dokumentum mibenlétét illetően – esetenként félreértésekre is okot adott.³¹ A pergamenre írt szöveg alatt a plikán négy pecsétfüggesztő szalag látható, amelyek közül három egy-egy mandorla alakú főpapi pecsétet tart: a két középső egyike (véltetően) az esztergomi érsek hiányzó, míg a másik László kalocsai érsek jól azonosítható pecsétlenyomata, mellettük pedig egy-egy *suffraganeus* egyházmegye preláta, balról János nyitrai, jobbról pedig Benedek csanádi püspök erősítette meg az átírást.³² A kiadvány elkészítésének célja talán az volt, hogy a király előtt igazolja a privilégium meglétét, fogódzót nyújtson a jogok rögzítéséhez. A szöveg kiadója és a hitelesítő pecsétek közötti diszharmónia azonban diplomatikai és jogi különlegességgé teszi a dokumentumot.

A magyarországi főpapság tehát sérelmei okán 1318-ban összeütközésbe került a királlyal, törekvéseinek támogatóit pedig – nem először – a nemességben találta meg. Érdekeik közös nevezője láthatóan a már közel évszázados, 1222. évi Aranybulla lett. A kiváltságlevelét jogi értelemben vett feltámasztására azonban ekkor nem került sor. I. Károly a preláthusok nyomására országgyűlést hívott össze,³³ de ott – bár annak rendelkezéseiről nincs tudomásunk, csupán a klérus egyes tagjaival szembeni korábbi gyakorlat folytatásából következtethetünk³⁴ – az egyház sérelmeit nem orvosolták, és az Aranybullát sem újította meg az uralkodó. A királyi hatalom teljességét a századforduló anarchiáját követően helyreállító Károly az egyház és a papság támogatásáért hálás volt ugyan, de királyi jogaiból engedni az ő kedvükért sem volt hajlandó.³⁵ Az 1222. évi Aranybulla 1318-ban tehát a szabadságjogok védelme és a királyi hatalom korlátozása érdekében került ismét fókuszba, és vált állandó hivatkozási alappá, a magyar rendi törekvések sarokpontjává.

Az Aranybulla igazi hatása a 14. században kezd kibontakozni. A megerősítésére tett 1318-as sikertelen kísérlet után a Nagy Lajos uralkodásának elején bekövetkező politikai és társadalmi változások már kedvező környezetet biztosítottak a nemesség korábbi szabadságjogainak megerősítésére, sőt újabbak kikényszerítésére is. A nápolyi hadjáratok 1350-es lezárása alkalmat adott az abban résztvevőknek, hogy miután az uralkodó iránt „a leghívebb igyekezettel és szent buzgalommal tanúsított és tettekre váltott hűségüket, valamint hív szolgálataikkal szerzett kiváló érdemeiket felsorolták és emlékezetbe idézték”, II. András kiváltságlevelét bemutassák, és azt „szóról szóra átírva, a benne foglalt minden szabadságukkal együtt – egyedül csak az alább ismertetendő egyetlen

³⁰ Knauz Nándor: *Az Aranybulla. Magyar Történelmi Tár* 10 (1861) 203–218., 212–213.

³¹ A szélesebb közönség számára a 19. században ismertté vált oklevél körül kialakult polémiát Knauz F.: *Az Aranybulla* i. m. 205. skk. mutatta be, és tisztázta a másolat keletkezési körülményeit, míg a vitát politikai és tudománytörténeti környezetbe ágyazva Kumorovitz L. Bernát: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. *Magyar Könyvszemle* 84 (1968) 65–70. ismertette. A másolat példánytörténetéhez lásd Torma Károly: Adalékok az esztergomi Aranybulla-másolat provenienciájához. *Századok* 19 (1885) 349–352.

³² A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk. Bodor Imre. Bp., 1984, Kat. 31., 26. és 29. sz.

³³ Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelme az oligarchák ellen (1310–1323)*. *Századok* 122 (1988) 89–146., 123.

³⁴ Vö. Kristó Gyula: *I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323)*. *Századok* 137 (2003) 297–347., 337.

³⁵ Hóman B.: *Magyar történet* i. m. II, 70.

cikkelynek a kivételével – megerősíteni” kérjék és kapják Lajostól. A király által átírt és bővített szöveg ezt követően már teljes mértékben pótolta, sőt ki is váltotta a privilégium eredeti példányát, mégpedig olyannyira, hogy Nagy Lajos utódai a későbbiekben már csupán az 1351-es megerősítés részeként, kizárólag annak átírásában reprodukálták az 1222-es Aranybullát. A középkor folyamán készült megújítások közül így a leggyakrabban hivatkozottként, egyúttal a szöveg hagyomány alapjaként is kiemelkedik az 1351. évi átírás, amelynek közvetítésével az Aranybulla a nemesi kiváltságok foglalatának, a modern állam megszületéséig az ország alaptörvényének számított.³⁶

Az Anjou király, bár a budai országgyűlésen előtte megjelenők kérésére teljes szövegében átírta II. András kiváltságlevelét, egyetlen cikkely megerősítését illetően kivételt tett. A fiúörökös nélküli szerviensek birtokaira vonatkozó szabad rendelkezés jogát tartalmazó 1222:4. artikulust nem egyszerűen csak semmisnek mondta ki, hanem a hasonlóképpen szabad rendelkezést engedélyező, de annak mikéntjét jóval részletesebben kifejtő 1290-es törvény szövegét parafrázálva leírta a továbbiakban meg nem engedhető gyakorlatot,³⁷ helyette pedig – az 1267-es törvény rendelkezésével, valamint az élő szokásjoggal is összhangban – rögzítette a rokonság öröklési jogát. Az általában ősiségként emlegetett, bár azt inkább csak közvetve érintő, de korántsem megalapító rendelkezés nem elsősorban a nemesség érdekét volt hivatott szolgálni a megszerzett birtokok nemzeti kézen való kötelező megtartása révén, mint inkább az uralkodó számára biztosította – a szabad végrendekezés kizárásával – a királyi háramlás jogát.³⁸

Az 1351 végén tartott országgyűlés dekrétuma az Aranybulla megerősítésén túl 25 új cikkelyt is tartalmaz, amelyek legtöbbször a nemesség követeléseit tükrözi. Az igények megfogalmazásának alapjául a nápolyi hadjáratok során tanúsított hűséges szolgálat mellett az 1347–1349 közötti nagy pestisjárvány hazai következményei szolgáltak. A pandémia komoly munkaerőhiányt okozott, amit a gazdaságilag jelentősebb földesúri birtokok sajátos módon próbáltak orvosolni: kedvező adózási feltételekkel csábították magukhoz a kisebb birtokosok jobbágyait, bár hatásosabbnak bizonyult, ha egyszerűen elrabolták őket korábbi uraiktól. Az előbbinek a király a földesúrnak járó kilenced (*nona*) kötelező beszédetisével próbálta meg elejét venni,³⁹ míg az – akár az uralkodó birtokait is érintő – erőszakos költöztetés (*abductio*) ügyében a tiltás volt a legtöbb, amit tehetett.⁴⁰ A cikkelyek jól mutatják, hogy a nemesség már többre vágyott, mint a II. András által írásba foglalt egykori szerviensi jogok, és a személyét és gazdasági önállóságát biztosító kiváltságokon túl újabbakat igyekezett magának megszerezni. Ezek közül az egyik legfontosabb a bíraskodás jogköre volt. A birtokon élő saját jobbágyokra kiterjedő földesúri joghatóság, az úriszék intézményével a 14. század elejétől találkozhatunk. Az e tárgyban megfogalmazott új artikulus (1351:18.) pontos értelmezése – hogy vajon a szövegben említett bűncselekmények köre azonos-e a halálbüntetéssel sújtható, főbenjáró ügyekkel, és így a cikkely a meglévő jogokat irreálisan bővítve a szabadispánság kiváltságával kívánta volna felruházni a köznemességet, vagy csupán a majd az 1435:4. törvényben feltűnő, ott nagyobb hatalmaskodásként nevezett erőszakoskodások felsorolását olvashatjuk, amelyek már ekkor is a földesúri

³⁶ DRH 1301–1457, 124–140.; fordítása: Bertényi Szöveggyűjtemény 303–310.

³⁷ Vö. DRH 1301–1457, 129–130.

³⁸ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti Szemináriumából, 6.) Bp., 1938, 110–112.

³⁹ 1351:6. Vö. Szabó István: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Századok* 72 (1938) 10–59., 31–34., ill. *Uő*: Az 1351. évi jobbágytörvények. *Századok* 88 (1954) 497–527., 515–524.

⁴⁰ 1351:16. Vö. Szabó I.: Az 1351. évi jobbágytörvények i. m. 524–527.

igazságszolgáltatás jogkörébe tartoztak – ugyan vethet fel kérdéseket, de a szöveg célja egyértelmű: a mások jobbágysági felett való ítélkezés tiltása, a nagybirtokosok túlkapásainak visszaszorítása, a nemesi igazságszolgáltatás megerősítése, és így a köznemesek jogainak – az Aranybullában megfogalmazotthoz képest – további bővítése volt a privilégiumot elnyerni óhajtok elsődleges szándéka.⁴¹

A nemesi kiváltságok 1318. évi megerősítési kísérletével ellentétben – amelyet még láthatóan az egyház próbált szorgalmazni, nem utolsósorban saját érdekeinek érvényesítésére – 1351-ben a főpapok szerepe már háttérbe szorult. Nagy Lajos az 1222. évi Aranybulla átírását az előtte megjelenő bárók, előkelők és nemesek kérésére adta ki, ami ugyan nem zárja ki, hogy a prelátusokat is a bárók közé számították volna, de a cikkelyek tematikájából jól látszik, hogy az országgyűlés alaphangját a világiak, az érdekeik érvényesítését elérni akaró nemesek adták meg. Ráadásul egyes pontok mint ha az egyház érdekei ellen valók volnának: megnehezítették birtokszerzési lehetőségüket (1351:20.), perbeli ellenfeleikkel szemben nem élhettek az egyházi tilalom eszközével (1351:1.), a kisebb konventeket pedig eltiltották a hiteleshelyi tevékenység folytatásától (1351:3.) – bár ez utóbbi legalább annyira kellemetlenül érinthette a szolgálataikat igénybe vevő világiakat is, még ha alapvetően a jogbiztonság érdekét is szolgálta. A nemesi érdekek érvényesülését leginkább abban az artikulusban láthatjuk, amely kimondta a különböző eredetű helyi nemesi kiváltságok országos egységességét (*una eademque libertas* – 1351:11.), és formálisan is lezárta a nemesi rend létrejöttének folyamatát.

Az Aranybullában foglalt szerviensi, majd nemesivé váló kiváltságok rögzítése és megújítása 1351-ig főként alulról jövő kezdeményezések, illetve a királyi hatalommal szemben követeléseket megfogalmazó csoportok érdekérvényesítése nyomán valósult meg. Az ilyen jellegű igényeknek a 13. század bizonyos pillanataiban engedni kénytelen királyi hatalmat az Anjouk rendi törekvéseitől mereven elzárkózó uralma váltotta fel, amely csak egyetlen alkalommal, 1351-ben tette lehetővé a nemesség térnyerését, de ott is csak oly mértékben, amennyiben az nem volt ellentétes a királyi hatalom érdekeivel. Nagy Lajos fiú örökös nélküli halála után, de még inkább özvegye, Erzsébet politikai ambíciói nyomán azonban hamarosan más irányt vettek a dolgok.

A patriarchális szokásjog talaján álló magyar nemesség 1382-ben ugyan nem lelkesedett a nőuralomért, de Lajos egykori szándékának megfelelően elismerték lánya, Mária trónhoz való jogát. A végakarát szerint kijelölt másik örökös és egyúttal reménybeli férj, Luxemburgi Zsigmond, a német és cseh király testvéröccse csakúgy a dinasztia politikai céljai mellé állt, mint a nápolyi Anjouk Magyarországon népszerű utolsó tagja, III. (Durazzói) Károly, aki cserébe az avignoni pápa támogatása mellett Nápolyért harcba szálló Anjou Lajos – a francia király nagybátyja – elleni küzdelmében számíthatott a magyar fegyverekre. Az anyakirályné, valamint legfőbb bizalmasa, Garai Miklós nádor 1384 elején ezt a szövetségi rendszert felrúgva Máriának a francia király öccsével, Lajos orléans-i herceggel kötendő házasságáról állapodott meg. A magyar-francia frigy terve nem volt új. Tíz évvel korábban a magyar uralkodó legidősebb lányát, az időközben elhunyt Katalint jegyezték el Lajos herceggel, jóllehet egészen más politikai környezetben.⁴² Az elképzelés felmelegítése és Máriára adaptálása – ami inkább közvetlenül Zsigmond és az őt támogató főúri csoportosulás ellen irányult, mintsem hogy bármely értelmezhető diplomáciai célt szolgált volna – a 70-es évek végé-

⁴¹ Szabó István: Az 1351. évi 18. törvénycikk. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp., 1938, 419-439., 433. skk., ill. Uő.: Az 1351. évi jobbágytörvények i. m. 497-515.

⁴² Hóman B.: Magyar történet i. m. II, 314-315., 255-256.

nek európai változásai, a nyugati egyházszakadás és Durazzói Károly nápolyi trónra kerülése miatt nemcsak a cseh és a nápolyi királlyal, valamint a római pápával idézett elő konfrontációt, hanem komoly belpolitikai feszültséget, általános elégedetlenséget is szült.

A közhangulat megnyugtatója érdekében a királynői udvar merész lépésre szánta el magát: több mint három évtizednyi szünet után, 1384 nyarára országgyűlést hirdetett. A cél a nemesi tömegek hűségének biztosítása volt.⁴³ Mindezt a nemesi kiváltságok megújításával óhajtották elérni, amelyek garanciája ekkor már az Aranybulla, valamint az azt magába foglaló és kiegészítő 1351-es dekrétum volt. Az 1384. június 22-én Mária királynő nevében kiadott dokumentum teljes egészében átírta és megerősítette Nagy Lajos 1351-es kiadványát az Aranybulla abban foglalt szövegével együtt.⁴⁴ Ez utóbbit, a „felséges fejedelemnek, András úrnak, III. Béla király fiának, Magyarország egykori dicsőséges királyának, boldog emlékezetű ősünknek és elődünknek saját arany bullájával megerősített” kiváltságlevelét azonban, amint arról fentebb már szó esett, sem ekkor, sem a későbbiekben nem mutatták be eredetiben. Az 1351. évi oklevél, úgy tűnik, az eredeti bullával azonos érvényűvé vált, és teljes mértékben pótolni tudta azt.⁴⁵ Egyes feltételezések szerint ezzel függhet össze – és így a 14. század második felére tehető – az 1222. évi eredeti példány(ok) elkallódása, amelyre a Lajos-féle megújítás és bővítés miatt már nem volt szükség.⁴⁶ Ugyanakkor, ha el is fogadjuk II. András kiadványának 1351 után nélkülözhetővé válását, sőt, akár azt is, hogy az öröklést érintő artikulus módosítása miatt az 1222-es kiváltságlevelé önálló jogi érvénye megszűnt, mégis nehezen érthető, hogy egy ilyen nagy jelentőségű, a lehető legünnepélyesebb formában kiállított királyi dokumentum mind a hat hazai példánya miként pusztulhatott vagy tűnhetett el nyomtalanul.

Az 1384. évi átírat – akárcsak az 1351-es megújítás – a „bárok, valamint előkelők és országunk nemeseinek gyülekezete és egyetemességük közössége” kérésére készült. Jóllehet a kiváltságlevelüket bemutatók és annak megerősítését kérők köre – még a főpapok elmaradását tekintve is – a két oklevélben azonos, a dokumentumok kiadására vonatkozóan azonban fontos különbségek olvashatók ki a szövegből. Nagy Lajos idejében a nevezett rendek a király színe elé járulva „országunk minden szerencsés és mostoha körülményei közepette felségünk iránt a leghívebb igyekezettel és szent buzgalommal tanúsított és tettekre váltott hűségüket, valamint hív szolgálataikkal szerzett kiváló érdemeiket felsorolták, és emlékezetünkben felelevenítették”, majd ezekre hivatkozva kérték II. András általuk bemutatott bullájának átírását és megújítását. 1384-ben két köznemesi küldöttön keresztül eszközölték ki Mária királynőtől bármiféle indoklás nélkül az 1351-es oklevelet bemutatva az András, valamint Lajos királyok által adott szabadságjogok megerősítését.⁴⁷ Hasonló hangsúlyeltolódást mutatnak a királyi hatalom és a nemesség viszonyában a két ünnepélyes formában kiállított oklevél elvi alapvetéseit rögzítő arengák is. Nagy Lajos kiváltságlevelének bevezetője szerint a királyi trón erőssége az uralkodó alattvalók irányában tanúsított kegyességétől, azok kiváltságainak megőrzésétől és bővítésétől függ: azaz kapcsolatuk kölcsönös, benne az uralkodónak aktív szerepe van a

⁴³ *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I. Szeged, 2003, 51–52.

⁴⁴ DRH 1301–1457, 142–145.

⁴⁵ Vö. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899, 358. és *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve, II/3.) Bp., 1930, 80.

⁴⁶ [*Jankovich Miklós*:] András király' eredeti arany bullájának, a' Magyarok Palládiumának hibásan vélt feltalálásáról értekezik W. J. M. Pest, 1828, 7., idézi: *Kumorovitz L. B.*: Fejér György „felfedezi” i. m. 65.

⁴⁷ Vö. DRH 1301–1457, 142.

kiváltságok gyarapítása révén. Mária oklevele viszont jóval rövidebb formában csupán az alattvalóit békében megoltalmazó királyi hatalomról tesz említést, ahol az uralkodó feladata a meglévő állapot megőrzése, aminek sikerétől függ trónjának szilárdsága. A következő esztendő eseményei bebizonyították, hogy Mária a megőrzés feladatát sem tudta maradéktalanul ellátni: a nemesi kiváltságok taktikai jellegű, 1384. évi megerősítésének rövid távon sem volt komolyabb politikai haszna.

A következő év őszén a királynő újabb országgyűlést volt kénytelen összehívni, mégpedig – az 1267-es dekrétum rendelkezésével összhangban – megyénként négy-négy tekintélyesebb nemes részvételével. A megyei követek az előző évhez hasonló módon küldötteket választottak maguk közül, akik az uralkodó előtt megjelenve sérelmezték, hogy a Lajos és Mária által 1351-ben és 1384-ben egyaránt megerősített és jóváhagyott kiváltságaikban nem tartják meg őket, valamint kérték, hogy jogaikat – mindenféle újítás nélkül – változatlanul biztosítsa az uralkodó. A kiváltságokat tartalmazó dokumentumok átírására ezúttal nem került sor, de még az elszenvedett sérelmek részletezésére sem. A királynő egyszerű, pátens formában kiállított oklevelében ugyanakkor kinyilvánította, hogy, tekintettel a nemességnek az ország határai védelmében tanúsított állhatatos hűségére, kiváltságaikat nem fogja csorbítani, és jogaikban megőrzi őket.⁴⁸ Az ígéret azonban ezúttal sem tudta elérni a kívánt célt; a politikai helyzet gyors változása nyomán Mária egy hónap múlva kénytelen volt trónjáról lemondani, és átadni azt a vidéki nemesség körében népszerű II. (Kis) Károlynak.

A 14. század végén a trónért folytatott küzdelem a királyi hatalom és a nemesség viszonyában jelentős változást hozott. A Luxemburgi Zsigmondot 1387-ben koronához juttató bárói liga befolyása megnőtt, tagjai a támogatásukért cserébe szerzett örökbirtokaik révén megkerülhetetlen tényezőkké váltak. Az 1390-es évek közepétől a királyi hatalom megerősítését célzó, és így a liga tagjainak háttérbe szorítására tett kísérletek nyílt konfrontációhoz vezettek. Ebben a küzdelemben az érvényesülését addig inkább a főuraknál kereső nemesség fokozatosan az uralkodó mellé állt.⁴⁹ Az ország sorsát hosszú távon meghatározó másik fontos ügy a török kérdés volt. Az 1396. évi nikápolyi vereség világossá tette, hogy a Magyarország déli határai mentén megjelenő új hatalommal hosszú távon kell számolni, a kül- és hadügy területén pedig az eddig meghatározó expanzió helyett az ország határainak védelmére berendezkedni. A kudarc gyengítette ugyan Zsigmond tekintélyét, ő azonban egyre határozottabb erőfeszítéseket tett arra, hogy új híveket szerezve függetlenítse magát korábbi támogatóitól.

Az uralkodó politikai elképzeléseit jól mutatják az 1397 őszén Temesvárra összehívott országgyűlés által elfogadott rendelkezések.⁵⁰ A főpapok és bárók mellett – az 1385-ben először alkalmazott gyakorlatnak megfelelően – megyénként négy-négy delegált nemes kapott meghívást a gyűlésre, a döntéshozatalban azonban – miként az 1351-es dekrétum esetében is – csak az utóbbi két világi rend tagjai vettek részt. Ez az írásba foglalt rendelkezéseknek az egyház érdekeit sértő tartalmával magyarázható.⁵¹ A nikápolyi vereség nyomán Zsigmond elsődleges célkitűzése a török elleni védelem megszervezése volt. A telekkatonaság intézményének bevezetése (1397:6.) gyarapította a hadba hívhatók számát, de komoly terhet jelentett a birtokos nemességnek, még ha csak egyszeri alkalom-

⁴⁸ DRH 1301–1457, 146–148.

⁴⁹ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984, 133.

⁵⁰ DRH 1301–1437, 157–174.; fordítása: Bolla–Rottler Szöveggy. II, 6–19.

⁵¹ Knauz Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. *Magyar Történelmi Tár* 3 (1857) 191–242., 241.

mal is.⁵² Mindez azonban nehezen volt összemérhető a déli határőrvidék ellátásának költségeivel, amit az egyház tizedjövedelmei felének ugyancsak hasonló időre szóló lefoglalása és beszedési módjának pontos rögzítése révén (1397:63–64.) látott biztosítottnak a rendi gyűlés.

A nemesség támogatásának megnyerése érdekében az uralkodó látványos gesztusokat tett. Külföldi hívei és azok idegen familiárisai elbocsajításának ígérete mellett (1397:48.) – ami a nemesség számára felszabaduló pozíciókat jelentett – a visszaélések megszüntetésével, a hatalmaskodási perek gyors elintézésével kecsegtetett (1397:53.), cserébe pedig a nemesi szabadságjogok, tehát az 1222-es Aranybullát is magába foglaló 1351-es dekrétum megújítását kínálta.⁵³ Ezúttal azonban – Mária királynő 1384-es, hasonló megerősítésétől eltérően – nem szó szerinti átírásra, diplomatikai értelemben vett *transumptióra* került sor, hanem, szokatlan módon, az eredeti kiadói keretszövegek nélkül, kisebb kihagyásokkal és változtatásokkal kerültek be a két kiváltságlevélben megfogalmazott cikkelyek az új dekrétumba, a frissen elfogadott artikulusokkal egységes szerkezetbe rendezve.⁵⁴ A temesvári országgyűlés törvényének első 25+22 pontjában ráadásul anélkül olvashatjuk az Aranybulla eredetileg 31, valamint Nagy Lajos kiváltságlevelének 25 cikkelyéből átvételre érdemesnek tartott részeket, hogy bármiféle utalást is találnánk a vendégszövegek eredetére vonatkozóan.⁵⁵ A jogi értelemben vett oklevélátírás mellőzése és az 1351-es dekrétum 1384. évihez hasonló formai megújításának elmaradása így ugyan lehetőséget adott volna az Aranybullába foglalt jogok át szerkesztésére, a 13. századi szöveg fogalmi korszerűsítésére, de erre – az 1231-es vagy az 1267-es felhasználástól eltérően – 1397-ben mégsem került sor.

A II. András nevéhez kötött szöveg Zsigmond-kori megformálása mégis tudatos szerkesztési elveket mutat. A teljes egészében kihagyott cikkelyek közül a szabad végrendelkezéstről és a nyestbőradóról szólók már Nagy Lajos alatt hatályon kívül kerültek,⁵⁶ míg a külföldiek méltóságba emeléséről, a bírói úton elítéltek védelmezésének tilalmáról és a tizedszedés formájáról rendelkező részeket maga Zsigmond módosította, ezért veszítették érvényüket.⁵⁷ Hiányzik továbbá az ellenállási záradék (1222:31.) átírása is, bár ez formailag az Aranybullában sem a cikkelyek között, hanem a kiváltságlevél *eschatocollum*ában kapott helyet, így 1397. évi elmaradása akár a formulás részek hiányának is betudható.⁵⁸

Az Aranybulla szövegét illetően 1397-ben tehát jogharmonizációra került sor. A felülvizsgálatnak azonban láthatóan csak az ellentmondások kizárása volt a célja, az elavult pontok kiszűrése nem, így azok a cikkelyek, amelyek nem ütköztek egyetlen másik rendelkezéssel sem – bármennyi-

⁵² Mályusz E.: Zsigmond király i. m. 108.

⁵³ Mályusz E.: Zsigmond király i. m. 140.

⁵⁴ A felhasznált részek közvetlen forrása – a filológiai vizsgálatok tanúsága szerint – Mária 1384-es kiadványa volt. (Vö. DRH 1301–1457, 158.)

⁵⁵ Egyetlen kivételként a tizedfizetést ideiglenesen pénzben is lehetővé tévő 1397:65. cikkely szövegét lehet említeni, amelyben az 1222:20. cikkelyre mint a néhai Lajos király privilégiumában foglalt rendelkezésre hivatkozik Zsigmond.

⁵⁶ A szabad nemesi végrendelkezéstről szóló 1222:4. cikkelyt Nagy Lajos 1351-ben hatályon kívül helyezte, a mardurina szedését elrendelő 1222:27. artikuluszt pedig a Dráván túli nemesek esetében az 1351:12. szüntette meg.

⁵⁷ A külföldiek méltóságba emelését királyi tanácsi jóváhagyáshoz kötő 1222:11. cikkely megengedő megfogalmazása ellentétben állt az 1397-ben újonnan beiktatott rendelkezések közül a legelső, tehát a legfontosabbnak tűnő rendi követelésben (1397:48.) a külföldiek szerepvállalásáról olvasható teljes tiltással, a bírói úton elítéltek védelmezését tiltó 1222:28. cikkelyt pedig az 1397:50. újította meg, kiterjesztve egyúttal annak hatályát. A tized pénzbeli szedését tiltó 1222:20. cikkelyt az 1397:65. módosította a háború végéig.

⁵⁸ Vö. DRH 1301–1457, 158.

re idejétmúlt volt is a tartalmuk –, továbbra is bent maradtak a szövegben.⁵⁹ Ott, ahol a törvényhozó döntésének megfelelően valamit mégis aktualizálni volt szükséges, a beavatkozás csak szövegrészletek törlésére vagy betoldására terjedt ki. A korrekció erősen pragmatikus volt: a Zsigmond korában már korszerűtlen, vagy eltérő értelemben használt 13. századi kifejezések (*serviens, iobagio*) mindennél érintetlenek maradtak, a módosítások kizárólag tartalmi szempontokra voltak figyelemmel.⁶⁰ A legjelentősebb ilyen jellegű szövegváltoztatás a szerviensek hadügyi jogait rögzítő 1222:7. cikkely esetében történt. Ennek második, az országra törő hadsereg esetén egyetemlegesen hadba vonulásra kötelezett szerviensekről rendelkező mondata helyére egy részletes szabályzat került (1397:6.), ami ideiglenes jelleggel előírta valamennyi nemes, és különösen a bárók számára, hogy külső támadás esetén – akár a nádor vezetésével is – az ország védelmében fegyveresen hadba kell szállniuk. A betegek helyettesítésének, az osztatlan birtokon élők kiváltságának, valamint a kötelezettséget teljesíteni vonakodók büntetésének módja mellett Zsigmond itt rendelkezett a telekkatonaság kiállításáról is.

A II. András korában megállapított, majd a 14. század folyamán megerősített szabadságjogoknak 1397. évi, sajátos formában történő átírása és kiegészítése, az ország kivételes állapotára hivatkozva történő megnyirbálása jól érzékelhetően országos érdekeket szolgált. Míg 1351-ben és 1384-ben a rendek uralkodó elé járuló gyülekezete kérte Lajost, illetve Máriát kiváltságaik megerősítésére, addig 1397-ben Zsigmond parancsára ők közös tanácskozás után döntöttek a törvénybe foglalandó cikkelyekről, az 1222. és 1351. évi kiváltságlevél artikulusairól. A király tehát nem a résztvevők kérésének tett eleget, hanem rendi parlamentként működő országgyűlésük döntéseit foglalta törvénybe.⁶¹ A nemesség rövid távra, a „pogányok elleni jelen háború időtartamára” hozott önkorlátozó megszorításaiért cserébe egyes új cikkelyek (1397:48. skk.) a király részéről kárpótlást nyújtottak. Zsigmond ígéretei többek között a külföldiek elbocsátásáról, a jogtalanul adományozott birtokok visszavételének lehetőségéről vagy a hatalmaskodások mielőbbi kivizsgálásáról a nemesség hosszú távú érdekeit juttatták kifejezésre, mint ahogy az ország védelmének az egyházi tizedjöveldelméből való finanszírozása (1397:63.) is találkozhatott a két világi rend, a nemesség és a bárók elképzeléseivel.

Négy évtizeddel később Luxemburgi Zsigmond 1437. évi halála döntő változást hozott az ország politikai szerkezetében. Az uralkodóváltás bizonytalansága ismét a központi hatalom gyengülésével, valamint a nagy hatalmú udvari arisztokráciától fokozatosan elkülönülő (köz)nemesség politikai szerepének erősödésével járt együtt. Ennek következtében egyre nagyobb jelentőségűvé vált a birtokostársadalom teljes egészét képviselő országgyűlés. Habsburg Albert választási feltételei még a királyi tanács befolyásának erősödését mutatják, az 1439. évi országgyűlés dekrétuma azonban

⁵⁹ A Luxemburgi Zsigmond neve alatt kiadott szövegben a leginkább feltűnő a király és fiának udvara közötti átjárást engedélyező 1222:18. cikkely szó szerinti átvétele (1397:16.), de ide sorolható a királyi disznóknak a szerviensek erdeiben és rétjein való legelési tilalmát rögzítő szakasz is (1222:22. = 1397:19.).

⁶⁰ Az adómentességet biztosító 1222:3. cikkely éléről eltűnt a *collecta* és a szabadok dénárainak szedését tiltó mondat (= 1397:3.), mivel az 1397:70. cikkely szerint Zsigmond élt az egyforintos rendkívüli adó beszédésének jogával; ugyancsak kimaradt az 1222:29. cikkely második fele (= 1397:24.), ami az ispánságokból járó természetbeni királyi adókat sorolta. A nádor bírói jogkörét szabályozó 1222:8. cikkely második mondata, amely kivette a kezéből a nemesek fő- és jószágvesztéssel járó ügyeit, szintén elmaradt (= 1397:7.), mivel a hűtlenségi perek megítélését az 1397:56. cikkely a király és tanácsa kezébe adta. A hatalmaskodó ispánok büntetését rögzítő 1222:14. cikkely szövege a nádor, az országbíró és a bánok büntethetőségét is számba veszi, míg a kárt szenvedő várnépek mellett felsorolja a nemeseket és egyéb állapotú embereket is. (= 1397:12.).

⁶¹ Vö. *Gerics József*: Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998) 618–622.

már kifejezetten a rendi gyűlés számára teremtett kedvező helyzetet. Az ország régi szokásainak helyreállítása jegyében a törvény kimondta a korábbi jogok visszahozását és megújítását,⁶² és ha az Aranybullát nem is írta át, de néhány részletét átvette. Mindez elérte célját: az összeállított törvény semmivé tette Zsigmond reformjait, az ezt követő adományok pedig szinte teljesen felszámolták a még rendelkezésre álló királyi birtokállományt. Hamarosan alkalom nyílt az erősödő nemesség és a politikai hatalom gyakorlásának változatlanágában érdekelt királyi udvar egymásnak feszülésére is: Albert király hirtelen halála után mindkét tábor megtalálta a maga számára ideális trónjelöltet, az 1440. évi kettős királyválasztás során pedig először mutatkozott meg, hogy a rendek – választójogukat az addig soha kétségbe nem vont legitimitás elve elé helyezve – vezető szerepet követelnek maguknak a királyi hatalommal szemben.⁶³

A törvényes utód és örökös, V. (Utószülött) László ellenében a magyar trónra meghívott Ulászló lengyel király – akárcsak pár évvel korábban Albert – megválasztását a rendek feltételekhez kötötték: koronázásakor esküvel kellett megerősítenie az ország jogát, szabadságát és szokását, valamint hogy elődeinek dekrétumait megtartja.⁶⁴ Az általánosan megfogalmazott szabadságjogok keretének⁶⁵ pontos tartalommal való megtöltése a koronázást követő országgyűlésen aztán lehetőséget biztosított a nemesség számára érdekei érvényesítésére.

Az 1440. évi dekrétum kiadására Mária és Zsigmond hasonló jellegű, a nemesi jogokat átíró és megerősítő törvényei után a támaszát immár a köznemességben kereső, gyengülő királyi hatalom haladó hagyományainak sorába illeszthető eseményként tekinthetünk. Ugyan politikai körülmények hatására már 1351-től, uralkodóról uralkodóra változott az artikulusok megújításának konkrét formája, de a tartalom az Aranybullára, majd annak a Lajos általi átvételére fókuszálva jól körülfatározható és közel állandó maradt. Ezt a trendet követte alapvetően I. Ulászló koronázási törvénye is.⁶⁶ A 14. század végi átírásokkal mindenképpen közös vonást mutat, hogy az uralkodó itt sem látta II. András privilégiumát eredeti formájában. Miként Mária apja oklevelének, Zsigmond kancelláriája pedig a néhai királynő által kiadott megerősítésnek a szövegét vette alapul, úgy Ulászlónak is csak egy, az országlakosok által összeállított füzetet avagy lajstromkönyvet (*libello seu registro*) mutattak be, amely II. András és Lajos királyok okleveleiből, valamint a prelátusok, bárók és nemesek „III. András király koronázásakor” kiadott okleveléből kivonatolt és kimásolt cikkelyeket tartalmazott.

A *libellus*ból a dekrétumba átírt válogatás első része – a korábbi hagyományoknak megfelelően – az Aranybulla rendelkezéseit tartalmazta. A több helyütt romlott, másolási hibákkal terhelt kivonat II. András kiadványából teljes egészében elhagyta az első cikkely előtti bevezető részt, valamint a 30. cikkelyt követő, a pecsételést részletező *corroboratio* és a hét példányról való rendelkezés utáni *sanctio* (tehát az ellenállási záradék) szövegét, továbbá a dátumot. A cikkelyek közül csupán a 23., az új pénzről szóló rész maradt ki, illetve a király fiához való átmenetelt engedélyező 18. cikkely

⁶² DRH 1301–1457, 286–287.

⁶³ Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár. Monográfiák, 17.) Bp., 2001, 233–236.

⁶⁴ Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. *Századok* 91 (1957) 46–123., 529–602., 75.

⁶⁵ „omnia iura, libertates et bonas consuetudines regni ... iuramento et litteris nostris regalibus confirmabimus, decreta quoque divorum eiusdem regni regum ... servare ... promittimus”, lásd *Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae* (1440–1458), Tom. VI. Ord. XIII. Pest, 1790, 27.

⁶⁶ DRH 1301–1457, 308–313.

második fele, ami a bírósági ítélet elől menekülők kivételéről szól. Bár az átíró szöveggörnyezet kivonatolásról (*extractos et exceptos*) tesz említést, úgy tűnik, ennek célja – legalábbis az Aranybulla szövege esetében – korántsem az volt, mint 1397-ben: sem az idejétmúlt, sem az újabb rendelkezések révén jogérvényüket veszített részek elhagyása, aktualizálása nem történt meg, csupán az oklevél rendelkező részét körítő formulák leválasztása.

Hasonló megállapításokat tehetünk az 1351-es dekrétum átírására vonatkozóan is. Nagy Lajos kiadványának rendelkező része, tehát a bevezetőt és az 1222-es oklevél teljes szövegű átírását követő 25 cikkely maradéktalanul helyet kapott a *libellus*ban, csak az azt megelőző és az azt követő formulák maradtak el. *Extractum*, kivonatolás, válogatás tehát e törvény esetében sem történt. Az 1440. évi koronázási dekrétum jelentősége így nem annyira a két, eddig már többször is megújított privilégium átírásában, mint inkább az ezek között elhelyezett unikális szövegben keresendő. A „Venceinek nevezett András király koronázása idején kiadott rendelkezések” bevezetéssel olvasható textus az utolsó Árpád-házi uralkodó 1298-as dekrétumát, valamint hozzá kapcsolva a szakirodalom által korábban „1300 körüli” jelzővel illetett, valójában 15. századi tanácsi határozatok szövegét őrizte meg.⁶⁷ A nemesség számára fontos szabadságjogok közé 1440-ben tehát időlegesen bekerültek a korai rendiség által III. András király uralkodása alatt alkotott rendelkezések, valamint azok a főként birtokjoggal foglalkozó, Albert királyhoz köthető, de addig még nem szentesített határozatok, amelyek tartalmuk alapján komolyabb érdeklődésre számíthattak. Jogérvényessé tételüket a régi rendelkezések megújítását ígérő új uralkodónál az Aranybullában foglalt, bevett nemesi jogok tekintélyével próbálta meg elérni a *libellus* – minden bizonnyal köznemesi kötődésű – összeállítója, sikerrel.⁶⁸

Az 1440. évi kettős királyválasztással megbomlott rendi egység közel két évtized után, 1458-ban, Hunyadi Mátyás királlyá választásával állt ismét helyre. A politikai alku nyomán trónra ültetett új uralkodó legfőbb problémája legitimitásának megteremtése volt, amihez koronázásra volt szüksége. A III. Frigyesről komoly feltételek mellett visszaszerzett Szent Korona végül 1464 tavaszán került Mátyás fejére, és tette őt magyar szokás szerint törvényes uralkodóvá. A koronázás lezárta a hatalom megszilárdításáért folytatott küzdelmet, az országgyűlésen kibocsátott törvények pedig megmutatták a kialakult erőviszonyokat. A dekrétumban – immár hagyományosnak is mondható módon – a rendek kérésére sor került bizonyos privilégiumok megújítására.⁶⁹

Zsigmond és I. Ulászló korábbi gyakorlatával ellentétben 1464-ben Mátyás Nagy Lajos 1351-es oklevelét teljes formájában, változatlanul foglalta koronázási dekrétumának szövegébe. A rendek által megerősíteni kért, és a korábbi átírások tapasztalatai alapján főként a köznemesség által favorizált korábbi jogokhoz ezúttal Zsigmond 1435. évi, bíraskodással és közigazgatással összefüggő kérdéseket tárgyaló *decretum maius*ának szövege is csatlakozott, szintén teljes terjedelmében. Míg a régi kiváltságok megújítása a nemesség immár hagyományos érdekeit tükrözte, az átírások után olvasható 28 új cikkely már ezektől eltérő szellemben fogant: a jelentős részben az igazságszolgálat-

⁶⁷ A forrás fennmaradási formájáról és az 1440-es törvényekről lásd Szilágyi Loránd: III. Endre 1298. évi törvénye. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica*, Tom. I. Szerk. I. Tóth Zoltán. Bp., 1957, 135–171., 137–141., a tanácsi határozat keltezésének kérdését pedig Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon* (Akadémiai doktori értekezés). Vác–Bp., 2020, (Kézirat) 460–461. zárta le.

⁶⁸ A *libellus* összeállítójáról lásd Mályusz E.: *A magyar rendi állam Hunyadi korában* i. m. 78.

⁶⁹ DRH 1458–1490, 140–150.

tás kérdésével foglalkozó pontok főleg a királyi tanács tagjainak érdekeit mutatják. A rendelkezés, hogy hűtlenségben a király csak a főpapok és bárók tanácsával marasztalhatott el bárkit, vagy hogy a hatalmaskodási perek időtartamát lerövidítő – és így a nemesség számára kedvezőnek mondható – rövid idézések megszűntek, a korábbi gyakorlathoz való visszatérést és a nyolcados törvényszék erősödését jelentette, így a báróknak nyújtott kedvezményként értékelhető,⁷⁰ és Mátyás eredeti támogatói, a köznemesek mellett az arisztokrácia fokozatos politikai térnyerését jelezte.

A frissen megkoronázott uralkodó a koronázás alkalmával az őt trónra segítő és támogató köznemesség számára – a Nagy Lajos óta immár hagyománynak mondható gyakorlatnak megfelelően – megerősítette az Aranybullát a 14. század közepi kiegészítésekkel egyetemben, de engedményeket tett az arisztokrácia tagjai számára is. A kiváltságlevél megújítása 1464-ben inkább gesztus volt a szélesebb nemesi tömegek számára, mivel a jogok megerősítésére, ha nem is teljes szövegű átírásként, már Mátyás trónra kerülésekor, 1458-ban sor került. A frissen intronizált uralkodó első törvényében ugyanis érvényesnek mondta ki Albert király 1439. évi dekrétumát és így közvetve – annak szavait pontosan átvéve – az ország régi törvényeit.⁷¹ Az 1464-es újbóli megerősítés ünnepélyessé tette ugyan a dolgot, de érdemi változást nem nagyon hozott a jogok megtartása ügyében: a rendek a későbbiekben többször is kérték Mátyást, hogy tartsa meg őket régi szabadságjogaikban, erősítse meg a koronázási dekrétumot.⁷²

II. András király 1222. évi kiváltságlevelének középkori megújításait áttekintve egy dologra érdemes felfigyelni: míg az Aranybullába foglalt szerviensi jogokhoz a 13. századi kortársak még mint formálható, az újabb kihívásokhoz alkalmazható, élő nyersanyaghoz nyúltak, a 14. században az Aranybulla szövege már inkább a történelmi hagyomány, mint az élő jog részeként került elő. Ha változott is, az főként a formulás részek elhagyását jelentette, esetleg a jogharmonizáció jegyében az érvénytelenített cikkelyek törlését. A 15. századra a szöveg zárványjellegét öltött, 13. századi fogalmakkal és társadalomképpel operáló, tiszteletre méltó hagyománnyá vált, amelyhez illett ragaszkodni, annak tartalmát ismerni és elismerni, míg az aktuális társadalmi és gazdasági kérdésekre, gyakorlati problémákra már inkább az átírásokat kiegészítő új cikkelyek adtak válaszokat.

⁷⁰ Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971, 253–254.

⁷¹ DRH 1458–1490, 91.

⁷² Teke Zsuzsa: A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában. *Történelmi Szemle* 29 (1986) 197–218., 198.

A KÖTET SZERZŐI ÉS SZERKESZTŐI

- Almási Tibor, a Szegedi Tudományegyetem BTK Történeti Segédtudományok Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense
- Bácsatyai Dániel, az ELKH BTK Történettudományi Intézete posztdoktor kutatója
- Bárány Attila, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára, az ELKH-DE Középkori Magyarország és Közép-Európa Hadtörténete Kutatócsoport vezetője
- Dreska Gábor, az ELKH-SZTE-ELTE Ókortudományi Kutatócsoport tudományos főmunkatársa
- Kovács Viktória, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára segédlevéltárosa
- Kurecskó Mihály, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára osztályvezető-helyettese, főlevéltáros
- Mayer Gyula, az ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet tudományos főmunkatársa
- Pósán László, a Debreceni Egyetem BTK Történelmi Intézetének egyetemi tanára
- Ráczy György, a Magyar Nemzeti Levéltár tudományos igazgatóhelyettese, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója
- Szovák Kornél, az ELKH BTK Moravcsik Gyula Intézet igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK oktatója
- Szőcs Tibor, az ELKH-MNL-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa
- Tringli István, az ELKH BTK Történettudományi Intézete tudományos tanácsadója, a Miskolci Egyetem egyetemi docense

